

Juhani Sarsila

Vivat ars oratoria et moriatur, nisi bene vixerit!

Aristoteles: Retoriikka. I ja II kirjan suomentanut Paavo Hohti, III kirjan suomentanut Juha Sihvola (yhteistyössä Päivi Myllykosken kanssa), selitykset Juha Sihvola. Teoksessa Aristoteles: Retoriikka ja Runousoppi, *Teokset IX*. Gaudeamus, Helsinki 1997.

niin & näin 1/97 lienee retoriikan ainoa teemanumero; muista kotoisista kulttuurilehdistä en ole lukenut vastaavaa. Itse Aristoteles kirjoitti lehteen kolmikirjaisesta *Retoriikastaan* avausluvun verran; tulkkina esiintyi Paavo Hohti, klassillinen filologi, retoriikan ekspertti ja Suomen kulttuurirahaston yliasiamies. Hohti sai rahastoltaan Matteus-efektin mukaisesti 30.000 markkaa *Retoriikan* suomentamiseen jo vuosia sitten. Tästä ei kuitenkaan kirjan esipuheessa kiitetä. Joko Hohti kieltäytyi nostamasta rahoa tai Knuuttila, Niiniluoto ja Thesleff peittelevät tai vain unohtavat mainita tapausta. Sittemmin rahaa satoi hankkeelle parista taivaallisesta lähteestä niin mukavasti että käännöksen ja selitysten luulisi olevan vallan *huikeita*. Jälki tosin ei ole kehuttava kautta linjan (mutta Päivi Myllykosken III kirjan käännös on varsin hyvä). — Jo samaisessa lehdessä Juha Sihvola selitti hieman reroriikkaa yleensä ja Aristoteleen *Retoriikkaa* varsinkin. Nyt ilmestyneen koko *Retoriikan* selityksissä on on ansioiden ohella tasapainottomuutta ja puutteita. Selitykset on kenties laadittu nopeasti. Samalla ilmeni, että Aristoteles on Sihvolan suosikki (joskaan ei niin suuri lemmikki, että Sihvola olisi intoutunut kaunopuheiseksi; ja innon puute on erinomaisen loogista). Ehkä Sihvola on kuitenkin selvinnyt vaikeasta (näennäisen helposta) työstään kohtuullisesti. Se ei taida ihan riittää.

Voiko liiallinen rahanjako vesittää tärkeän käännöstyön? Ilmeisesti voi. Mutta päättäjät ovat niin *kelvottomia*, että tuoreimmalle Aristoteles-tulkinnalle kai tuputetaan vielä tiedonjulkistamis- ja mitä palkintoja niitä onkaan. Sitten kun *Retoriikasta* otetaan uusi, korjattu painos, luovutan käytettäväksi kaikki korjaus-, parannus- ja lisäysehdotukseni. Ehkä ne voi julkaista aiemminkin.

On hienoa, että Aristoteleen *Retoriikkaan* voi lopulta tut-

kailla myös suomeksi. Mutta mikä ihme estää herroja Hoh-tti ja Sihvola kirjoittamasta juohevemmin? — Paatoksen puute, sanoisin.

Retoriikkaan eli vakuuttamisen ja vaikuttamisen taitoon suhtaudutaan Suomessa edelleen kovin torjuvasti. Se joka on toista mieltä, ajatelkoon kerran jos toisenkin, missä seurassa liikkuu. Retoriikka on useimmiten haukkumasana, niinkuin hyvää retoriikkaa ei kertakaikkiaan voisi olla. Retoriikan synonyymeinä lasketellaan hallitsevassa puheessa sellaisia kuin mainonta, propaganda, aivopesu, jokin spesifi (*qua* sumuttava) puhetapa, kuten politiikan retoriikka — tai edelleen *paatos*, ikäänkuin kaikki paatos olisi pahasta. “Älä ole pateettinen!” tarkoittaa: “Heitä pois tuo mahtipontisuus. Mitä kummaa sinä oikein *esität?*” — Muistakaa, hyvät ihmiset, retoriikan yhteys draamaan. Älkää hukkuko Aristoteleen logiikkaan!

Monen kilpaveikon tai -sisaren argumentti on menneinä vuosina leimattu tunteenpurkaukseksi. Niin kuitattiin esimerkiksi filosofi Matti Juntusen uljas argumentaatio, kun taistelimme tutkinnonuudistusta vastaan 1970-luvun loppuun Jyväskylässä ja hävisimme (Moni TU:n kannattaja ei ole vastannut tervehdykseeni 20 vuoteen). Sittemmin moni pikkuveli ja -sisko lienee imenyt jo äidinmaidon vastikkeessa kuivakasta asiallisuutta (vs. paatos, sentimentalismi). Suomalaisista on kasvanut Euroopan asiallisinta kansaa.

Juha Sihvola, joka ei ole turhan vaatimaton mies, haluaa rehabilitoida retoriikkaa (kiitos siitä) ja nostaa samalla tärkeitä asioita esiin. Hän implikoi aristotelisoivasti, että retoriikka on olennaisesti muuta kuin paatosta (joskin esimerkiksi venäläisille paatos on elämän tärkein asia, mitä Sihvola ei kai tiedä mutta mikä on sitä tärkeämpi tietää ja minkä Bysanttia tutkinut Paavo Hohti mainiosti aavis-taa). Retoriikan selittäminen vaatii huomattavan laajaa

näkemystä. Retoriikan selityksiin pitää ehdottomasti saada vastakkaisia käsityksiä asioista, jotta selitykset eläisivät ja antaisivat eloa itse tekstile, joka sinällään ei ehkä elä (eli perustu eloihin vastakkaisuuksiin).

Puheopin ammattilaiset ovat kauan pitäneet klassista (klassillista) retoriikkaa pennun konttailuna oman suveleenin taitonsa jaloissa. Tieteet kun kehittyvät, puheoppi niiden mukana, he uskovat. Antiikin kulttuurin väheksyntä kuuluu suomalaiseen, neofilistiseen elämänmuotoon. Suurimpien optimistien mukaan ihmisen käyttäytyminen pystytään eräänä päivänä jäännöksettä esittämään muutamana matemaattisen symbolin avulla (mihin loogisen positivismin tulisi loogisesti pyrkiä). Kehittykö retoriikka esittäväksi? Ei-esittävä taidetta on ollut malliksi jo tovin.

Aristoteles ei olisi halunnut kiinnittävän huomiota esitustapaan. Hän joutui silti tekemään myönnytyksiä todellisuudelle ihmisten “kelvottomuuden” vuoksi. Huono todellisuus oli valmis eikä sitä voinut muuttaa. Filosofit ei kyennyt vaihtamaan ihmisiä, mutta ihmiset ovat vaihtaneet filosofia erinomaisen usein. Aristoteleen mukaan retoriikka joutuu vastahakoisesti vetoamaan tunteisiin (olemaan osin pateettista). Ansaitsee pontevan maininnan, että filosofi *David Hume* katsoi antiikin (pateettisen) retoriikan lyövän mennessä tullen laudalta modernin, kohtuuttoman asiallisen retoriikan (vaikka filosofia, modernina triumfina, peittoaa kirkkaasti antiikin filosofian Humen mukaan). Lukekaa ihmeessä Tuukka Tomperin asioita suhteistava Hume-käännös (*niin & näin* 1/97). Kukaan ei olisi pannut pahakseen, jos Sihvola olisi lainannut tai referoinut rivitolkulla Humen käsitystä retoriikasta (oik. retoriikoista).

Ration retoriikka

Aristoteleen *Retoriikka* valaisee kohtuullisesti taidon (τέχνη, ars) monia puolia. Opus markkinoi argumentoivaa eli ratiosentristä retoriikkaa erinäisen (lue epätieteellisen) pre-aristotelisen ja myös gorgiaanis-ciceroniaanisen retoriikan kustannuksella. Mikä tärkeintä, ration retoriikka rinnastuu Aristoteleen, skolastiikan ja modernin tieteen ilmiösuun (vs. Gorgias, Cicero, renessanssihumanistit, Schopenhauer ja sen sellaiset). Kuivakas Aristoteles saattaa hyvinkin riemastuttaa modernia tutkijaa ja opettajaa, jotka eivät ole suurten sanojen ystäviä; ne jotka ovat, tutustukoot Aristoteleen retoriikkaan ja sanoutukoot siitä irti, elleivät hurahda peripateetikoiksi tai diskurssianalytikoiksi (eli siis voiman oikealle puolelle, jolla tarkoitan tieteen maaperää). Aristoteleen retoriikan suomennos saattaa hieman lujittaa taidon vielä heikkoa asemaa pohjoisessa maassa. En jaksa uskoa, että Aristoteles antaisi kovin lujaa potkua retoriikan harrastukselle. Tiedonjulkistamis-palkinto tosin saisi muutaman uuden filosofisen päiväperhon taistelemaan paikasta median auringossa retoriikan avulla.

Enin into retoriikkaa kohtaan tuntuu hiipuneen filosofin, politikologi- ja taiteentutkijapiireissä. Vaikutelma saattaa olla perspektiiviharha: retoriikka on lyönyt itsensä läpi tarvitsematta enää rummutusta. Ja paatoskin latistuu toistuessaan. Jokunen kasvatustieteilijä ja useampi filologi etsii retoriikasta vaihtoehtoa kommunikaatioteorialle ja muille positivistisille ja kryptopositivistisille latteuksille ja loputtomalle syllogistiselle pyörittelylle. Retoriikan vanhat ystävät joutuvat ottamaan kantaa Aristoteleeseen; tämä hyvä filosofi antaa vastustajilleenkin jotakin. Kaikkien tutkijoiden olisi nyt aika lukea Aristoteleen kontribuutio. Teosta suosittelee mielellään ilmaisutaidon opettajille ja opiskelijoille lukioihin ja muualle. Valikoituja paloja sopii ja-

kaa kasvattajille. Aristoteles on lausunut kuolemattomia totuuksia nuorista ja vanhoista ihmisistä (ks. *Ret.* II, luvut 12-13). Noissa kohdissa Hohti onnistuu mukavasti. Lukisin Aristoteleen psykologian ja nimenomaan piirreteoreettisen suuntauksen perustajiin. En sano, että piirreteoriat olisivat suorastaan roskaa.

Ne monet, jotka eivät tajua logiikan hienouksien päälle tuon taivaallista, voivat saada mahdollisiin univaikeuksiinsa apua Aristoteleen retoriikasta. Tässä suhteessa saman asian ajaa mikä tahansa Aristoteleen teos (esim. *Poliittikka*, jota en meinannut jaksaa lukea loppuun). Aristoteles saattoi olla kynämies. Hänen säilyneet tekstinsä eivät vain satu kuulumaan taideproosaan. *Retoriikan* I ja II kirjan suomensi siis Paavo Hohti, kiintoisimman ja parhaan III kirjan Päivi Myllykoski. Kumpikaan tulkitsija ei lähtenyt (re)retorisoimaan kuivaa ja sanoisinko epäretorista eli tavallaan metaretorista tekstiä, joka käsittelee retoriikkaa. Kreikankielinen alkuteksti ei saa kokemaan sanamaagilisen kirkastuksen pyhimpiä hetkiä (vs. Gorgiaan psykagogia). Silti suomennoksen tulisi olla vetävä, Jumalan tähden, minkä ei suinkaan tarvitse merkitä tarkkuudesta lupumista! Vai väitättäkö, ettei suomesta ole tyylikkään filosofian kieleksi?

Aristoteleen logos-retoriikka antaa merkitystä jonkun toisen paatos-retoriikalle ja toisinpäin. Olkaamme siis kiitollisia Aristoteleelle ja hänen suomalaisille kollegoilleen. Yhden ja ainoan retoriikan asemesta on itse asiassa useita retoriikkoja; myös roomalainen retoriikka ja retoriset tekstit voivat tarjota uusia näkökulmia moneen asiaan. Eivät Cicero, Quintilianus ja muut mitään retoriikan epigoneja ole. — *Retoriikan* ja *Poetiikan* (anteeksi: *Runousopin!*) yhteinen kirjallisuusluettelo on harmittavan suppea: tosin 57 nimikettä mutta pitkälti niitä yksiä ja samoja moderneja kuuluisuuksia ja kai Sihvolan tuttuja. Mutta niinhän ne muutkin kirjallisuusluetteloita laativat. — On häpeällistä, ettei *Lotmania* mainita... Suokaa anteeksi. Suuttumukseni menee ohi.

Retoriikka vai puhetaito?

Retoriikka tarkoittaa suullista ja kirjallista sekä non-verbaalista vaikuttamista (vrt. “kehon kaunopuheisuus” — siis oxymoron). On syytä käyttää kansainväliseen tapaan retoriikka-nimitystä eikä kaventaa sitä puhetaidoksi; samoin on poetiikan (“runousopin”) laita. Gaudeamus tai Aristoteleen teosten suomennostyön toimikunta (S. Knuutila, I. Niiniluoto ja H. Thesleff) tuntuu vakavasti harkinneen retoriikan suomentamista puhetaidoksi, jos kohta ei puheopiksi (ks. esipuhe suomennokseen). Puhetaito ei ole haukkumasana; retoriikka on (ollut) kovin monelle (kuten peruskoulun opettajille, joita minulla on ollut suru tuntea monia). Olisiko Aristoteleen “Puhetaito” saanut enemmän lukijoita, saanut koululaiset ja vanhemmat jo laatimaan esitelmänsä aristotelisin metodein? Mutta toivon mukaan retoriikan maineenpalautus on toteutunut edes sen verran, että *Retoriikkakin* menee kaupaksi.

Retoriikka syntyi oikeuspuheen teoriana ja käytäntönä Sisiliassa vuoden 450 tienoilla eKr. Sen koommin retoriikka on usein assosioitunut oikeusjuttuihin (vrt. Ciceron puheet, amerikkalaiset prosessit TV:ssä ja ehdassa elämässä). Mutta vallatessaan kreikkalaista maailmaa retoriikka valtasi samalla kirjallista kulttuuria (ja on toki sanottava kuuluvasti, että antiikin kulttuuri oli huomattavan oraalista ja kommunikatiiviset taidot takasivat yhteiskunnallisen menestyksen varmemmin kuin meillä nykyään). Voimme tarkentavasti puhua milloin suullisesta, milloin kirjallisesta

ta retoriikasta. Kirjoittakoon joku intomielinen vaikka kirjallisesta puhetaidosta (tyyliopissa oxymoron, logiikassa *contradictio in adjecto*) — eli kirjan puheesta tai oraalisen puheen kirjallisesta moduksesta.

Onneksi Aristoteleen vakuuttamisen ja vaikuttamisen puolia analyysoiva teos tuli kustantajalta nimen omaan “Retoriikkana”. Pahaksi onneksi “Poetiikka” lipsesi “Runousopiksi”, ja kirjan kanteen saatiin ristiriidan särö (Aristoteles IX Retoriikka Runousoppi). Sattuhan sitä paremmisakin piireissä, sanotaan. Joskus tuntuu, että nimenomaan paremmissa piireissä sitä vasta sattuukin.

Opus auttaa enemmän kaikenlaisia tieteeseen (vs. ars!) tekijöitä, mm. politiikan tutkijoita ja ns. analyttisiä filosofi- ja taideproosan ja myös runouden tutkijoita ja luovia mestareita. Kaunosielut taitavat siirtyä suoraan kolmanteen kirjaan, johon olisi kainosti toivonut perusteellisempia selityksiä.

Ratiosentrinen *Retoriikka* jättää kirjallisen retoriikan turhan vähälle huomiolle. Aristoteleen retoriikka on niin sanoakseni kallellaan logiikkaan ja seisoo tai kaatuu logiikan mukana. Jonkun toisen (esim. Gorgiaan) retoriikka kallistuu poetiikkaan ja kaatuu sen mukana aristotelisessä tuomiossa. Esitän seuraavassa hieman karrikoiden sekä klassisen että yhtä klassisen dialektiikan piirteitä. 1.) *retoriikka* on usein konkreettista (havainnollista) ja synteettistä ja palvelee kommunikaatiota (tai puhetta sanan suppeassa tai laajassa mielessä); 2.) *dialektiikka* taas on abstraktia (“vaikeaa”) ja analyttistä ja se palvelee tutkimusta (tai on tutkimusta omimmillaan). Retoriikka voi tosin valautua moneen monituiseseen muotoon, kuten filosofiaakin, mutta dialektiikkaa tuskin on moneksi. Aristoteleellä logiikka ikäänkuin tunkeutuu retoriikan alueelle. Vastavasti esim. Gorgiaalla ja Cicerolla poetiikka tunkeutuu retoriikkaan.

Retoriikan ja poetiikan eroa ei sovi luonnehtia suureksi. Antiikin reetorit nimesivät retoriikan sosiaalisessa elämässä tarvittavaksi suostuttelutaidoksi ja esittivät huomioita sen kuvallisuudesta ja rytmistä. Niin Aristoteleskin teki. Retoriikassa korostettiin imaginatiivisen visualisoinnin merkitystä; taito oli opittavissa runoilijoilta (esim. Olympos-kuvaus Homeroksen *Odyseian* kuudennesta laulusta). Silti retoriikkaa pidettiin lähinnä intellektuaalisena, koska siinä esitettiin loogisesti järjestyneiden ideoiden sarjaa. Runouden nähtiin väläyttelevän salamoita, retoriikan kuultiin toistavan ja laventavan. Runous voi olla tiivistä, retoriikka kumulatiivista: edellinen on intensiivistä, jälkimmäinen (ilmeisesti usein) ekstensiivistä. Nämä ovat silti yleistyksiä, samalla kertaa valaisevia ja vaarallisia. Juri Lotman huomautti muuten, ettei retoriikassa ole mitään sellaisia sisäänrakennettuja ominaisuuksia, jotka estäisivät sitä olemasta *tieteen* kaunistusta tai nautittavaa kieltä. Erehdynkö sanoessani, ettei dialektiikka suinkaan ollut Lotmanille retoriikkaa tärkeämpää?

Dialektiikka tärkeämpi kuin retoriikka

Aristoteles laati teokset sekä retoriikasta että poetiikasta. Hänelle retoriikka oli enemmän logiikkaa kuin poetiikkaa, kuten *Retoriikan* lukija ihastuneena tai vihastuneena toteaa. Retoriikka oli hänestä suorastaan dialektiikan (logiikan) “vastakappale”. Ja hän intellektualisoi retoriikkaa mutta arvosti enemmän dialektiikkaa (aivan kuten moderni tutkija jossakin Renvall-instituutissa antaa amatillisesti relevanttien tekstien osalta enemmän arvoa esityksen loogiselle rakenteelle kuin ns. tyyllille tai esitystavalle):

“[...] retoriikan alalla tulee puhujaksi joko järjestelmällisen opiskelun kautta tai puhujaksi ryhtymällä, kun taas dialektiikan alalla tulee sofistiksi ryhtymällä sel-laiseksi, mutta dialektikoksi ei voi ryhtyä vaan siihen tarvitaan kykyä” (Ret. I. 1. luvun lopetus).

Retoriikassaan Aristoteles sanoutui irti aiemmasta kreikkalaisesta perinteestä. Siinä oli hänestä kiinnitetty huomiota *epäolennaisuuksiin* eli tyyllillisiin kysymyksiin ja tunteisiin vaikuttamiseen. Sihvolan selkein sanoin

“[...] Aristoteles katsoi, että retoriikka tuli perustaa sille yleiselle argumentoinnin teorialle, jota hän oli kehittänyt logiikkaa koskevissa teoksissaan.” (Selitykset, s. 196)

Hän tahtoi logisoida ikäänkuin aloogisen retoriikan ja saa meidät kysymään, miten homogeeninen aiempi retoriikka oikeastaan oli. Ihmiskäsityksensä mukaisesti Aristoteles alisti perinteen ns. epäolennaisuudet järjelle omassa tieteellisessä ja kauaskantoisessa teoriassaan. Sanoisiko joku, että Aristoteleella retoriikka lakkasi olemasta taidetta ja muuttui tieteeksi? Ei tuon sanomiseen paljon järkeä vaadita. Ei tarvita edes rohkeutta sanomaan, että Aristoteles alisti taiteen tieteen. Mutta Aristoteles sijoitti poetiikkaan sellaisia aineksia, joita Hume olisi tahtonut nähdä ja kuulla käytännön retoriikassakin. Aristoteleen rajankäynteistä on jäänyt syviä jälkiä ihmismielen maailmankarttaan.

Aristotelinen retoriikka pyrkii täyttämään kolme tehtävää: didaktisen, esteettisen ja psykologisen. Se tahtoo 1) opettaa, 2) miellyttää eli viehättää ja 3) liikuttaa. Jos saman toistaa teknisin termein, vaikuttamismodukset ovat 1) logos (järkeen vetoamus), 2) ethos (todellisen tai sopivan luonnekuvan välittäminen) ja 3) pathos (tunteisiin vetoaminen). Ihmiset ovat järkiolentoja. He ovat hyvillään siitä, ettei puhuja aliarvioi heitä vaan luottaa heidän järkevyyteensä ja vetoaa siihen kelpo argumentein halutessaan heidät puolelleen. Toiseksi: jokaisessa esityksessä ja / tai esiintyjässä tulee olla luonnetta (vrt. draama), ja niin itse asiassa aina onkin, koska jonkinlainen eetos välittyy minuutissa, parissa. Kolmanneksi ihmiset eivät ole yksioikaisesti tai edes ensisijaisesti järkiolentoja (vaan he tahtovat olla dialektikon harmiksi kelvottomia). Tunteita ei vaikuttamisessa jätetä rauhaan. Eihän niin voitaisi mitenkään tehdä.

Aristoteleen sanotaan suhtautuvan retoriikkaan ratkaisevasti myönteisemmin kuni Platonin (jolla oli kaksi kantaa siihen: toinen jyrkästi, toinen lievemmin kielteinen). Kolmea aristotelista vaikuttamismodusta voi melko korrektisti havainnollistaa seuraavasti Platonin kautta, jonka mukaan ihmissielussa on kolme osaa: 1) tietävä, 2) ponnisteleva ja 3) hamuava. Vastaavasti ihmiset karsinoidaan kolmeen osastoon sen mukaan, mikä sielun osa kutakin luonnehtii:

1) Ihmiset, joissa sielun tietävä osa hallitsee: he ovat filosofi- ja ihanteellisia hallitsijoita.

2) Useammassa lajitovereissa vallitsee ponnisteleva sielunosa. He muodostavat keskiluokan ja ovat ututteria sotilaita ja virkamiehiä.

3) Yhteiskunnan alaluokan muodostavaa rupusakkia ohjaa syömistä, juomista ja sen sellaisia iloja hamuava sielunosa. Ali-ihmiset ovat työläisiä, esim. maanviljelijöitä ja käsityöläisiä (sopii laskea, että *Kauniita ja rohkeita* tehdään myös keskiluokkaa varten).

Ihmisen tietävää sielunosaa tulee opettaa. Ponnistelevaa sielunosaa kuuluu huvittaa ja viehättää paljossa tuntein keinoin. Alarvoista eli hamuavaa sielunosaa pitää liikutella tunnetilasta toiseen (kuten Marcus Antonius tekee Shakespearen draamassa *Julius Caesar*). Tarpeen tullen tunteita on myös tukahdutettava. Kuten muistettaneen, eliittijoukon tyypillinen hyve on viisaus, keskiluokan hyve rohkeus ja alaluokan kohtuus (se kun alistuu osaansa).

Olen puhunut hieman Platonista. Aristoteles suhtautui retoriikkaan olennaisesti toisin kuin Platon, korostetaan alan tutkimuskirjallisuudessa. Sihvola kiinnittää asiaan huomiota, kuten kuuluu. Aristoteles on silti ongelma (ja mahdollisesti lähempänä Platonia kuin kehdataan tunnustaa). Aristoteles *tunnustaa* ihmisillä olevan luontaista kykyä toden saavuttamiseen (niin misantrooppi Herakleitoskin tunnustaa!). Aristoteleen mukaan ihmiset jopa saavuttavat useimmiten totuuden. Aristoteleella oli optimistista uskoa tavallisten ihmisten episteemisiin kykyihin, muotoilee Sihvola ja viittaa niin tieteellisesti Cooperinimiseen tutkijaan (jolla on kolme nimikettä kirjallisuusluettelossa). Luemme, että Aristoteles kerrassaan poikkesi kreikkalaisen filosofian (niin sanoaksemme koppavan elitistisiltä) päälinjoilta. Mitenkähän lienee? Toisaalta elitisti Aristoteles paasaa koturniensa korkeudesta ihmisten “heikosta käsityskyvystä” ja “kuulijoiden kelvottomuudesta ja tyhmyydestä”. Se on ristiriitaista, ellei ristiriita ole vain minussa.

Aristoteleella taisi silti olla kaksi eri kantaa “ihmisten episteemisistä kyvyistä”. Pelkäänpä, että se murtaa pohjaa jos ei sentään pyhältä dialektiikalta niin ainakin ratiosentriseltä retoriikalta. Ja kaikki kointiperinne on virtuaalisesti epäluotettavaa.